

Zagreb na vedutama s početka 20. stoljeća



Menci C. Crnčić: Na Kaptolskom trgu, oko 1910., kolorirani bakropis, MGZ 1496

Stari Zagreb – Crnčićev, Šenoin, Krizmanov

U želji da ovjekovječe najuže središte grada oko glavnoga trga, katedrale i Dolca, usredotočili su se na likovni prikaz "najzagrebačkijih" motiva

Napisala: **Nada Premrl**
Foto: **MGZ**

Nastavljajući pisati o vedutama Zagreba u likovnoj umjetnosti, zadržat ću se na vidicima - pogledima na grad ili dijelove grada - koji su ostali zabilježeni u djelima hrvatskih grafičara na početku 20. stoljeća. Zagrebački umjetnici posvetili su u to doba posebnu pažnju arhitekturi grada, prikazivali su najčešće Zagreb s naglašenom nostal-

gijom za *starim Zagrebom* koji je postupno nestajao. U želji da ovjekovječe najuže središte grada oko glavnoga trga, katedrale i Dolca, usredotočili su se na likovni prikaz "najzagrebačkijih" motiva.

Začetnikom moderne hrvatske grafike smatra se Menci Clement Crnčić (1865. – 1930.). Studirao je u Beču i Münchenu, a 1894. dobio je stipendiju Zemaljske vlade za studij grafike na bečkoj Akademiji likovnih umjetnosti kod profesora Williama Ungera, jednog od najpoznatijih grafičara. Nakon Beča odlazi na Akade-

miju u München. U Zagreb se vratio kao svestrano obrazovani umjetnik sa zlatnom medaljom, koju mu je 1897. dodijelila bečka Akademija. U Zagrebu se priklanja Bukovčevu Društvu hrvatskih umjetnika te sudjeluje na velikim međunarodnim izložbama u Budimpešti, Petrogradu i 1900. godine u Parizu.

Poznavajući izražajne mogućnosti bakropisa i drugih grafičkih i slikarskih vještina, pokreće u jesen 1903. sa slikarom Belom Čikošem prvu slikarsku školu u Zagrebu, koja je 1907. prerasla u Višu ško-



Menci C. Crnčić: Jelačićev trg, 1911., ulje na platnu, privatno vlasništvo

lu za umjetnost i umjetni obrt te potom u Akademiju likovnih umjetnosti. Do kraja života djelovao je na Akademiji kao profesor i odgojio brojne generacije umjetnika, među kojima su se isticali Tomislav Krizman, Ljubo Babić, Branko Šenoa, Ivan Benković...

S kolegama Ferdom Kovačevićem i Tomislavom Krizmanom radi na Plitvičkim jezerima, zatim boravi u Hrvatskom primorju i Dalmaciji, gdje slika marine i vedute gradova. Godine 1919. postao je član JAZU (danas HAZU), a zatim je do 1928. vodio Strossmayerovu galeriju slika starih majstora.

Crnčićeva lakoća slikanja

Godine 1906. naslikao je svoje prve zagrebačke motive, u ulju je ovjekovječio Bakačevu kulu s biskupskom bibliotekom Metropolitanom. Realistički je zabilježio svaki detalj na arhitekturi, a doživljaj života na trgu upotpunio je atmosferom tržišta: kumice u šarenim nošnjama naslikao je impresionistički, kako je doživio šarenilo kaptolskog i Jelačićeva trga. Znao je da će taj prizor brzo nestati iz sjećanja Zagrepčana - naime, 1906. Bakačeva je kula sa zgradom biblioteke i zapadnim obrambenim zidom srušena, pa je i to bio razlog što je te teme nekoliko puta ponavljao i u kasnijim koloriranim bakropisima. Na njima je uvijek prisutna lakoća ostvarenja slikarske zamisli, koju Crnčić postiže mekoćom nanosa boje na bakrenu ploču, što je posebice uočljivo na slici Jelačićeva trga ili pak slici Kaptolskog saj-

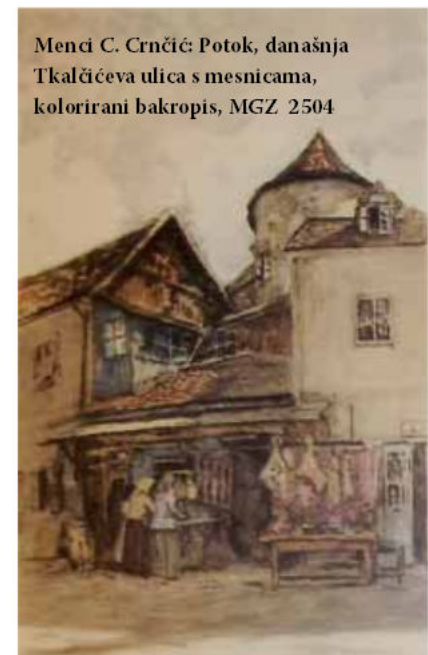
ma, gdje gotovo poantilički blješti šarenilo šestinskih nošnji zagrebačkih kumica u odnosu na realistički precizno naslikanu arhitekturu zgrada na Jelačićevu trgu i Kaptolu. Crnčićevi bakropisi *Pod zidom*, *Splavnica*, *Potok* (današnja Tkalčićeva ulica), *Kamenita vrata* ili *Kapucinske stube*, *Mesnička ulica* odlikuju se slikovitom atmosferom starih ulica, ali istodobno i realističnim slikarskim konceptom.

Arhitektonskim elementima, linijama i bojama, Crnčić posvećuje posebnu pozornost koja stvara novi likovni doživljaj, za razliku od starijih panorama grada, koje najčešće nisu naglašavale estetsku funkciju likovnog djela, nego su narativno, s puno podataka, stvarale sliku nepoznatoga Zagreba.

Pojam vedute u likovnim umjetnostima zanimljivo tumači profesor Aleksandar Flaker u knjizi "Književne vedute". On uspoređuje *slikanje riječima* na brojnim likovnim priložima iz svjetske i domaće povijesti umjetnosti, objašnjavajući suodnos književnosti i likovnih umjetnosti. Kao primjer za "Gradske ikoničnosti" Flaker je odabrao A. G. Matoša i njegov povratak u Zagreb nakon deset godina izbjavanja, 1905. Matoš, dolazeći iz Beograda, prepoznaje svoj grad, iako vidi mnoge promjene. Zbunjen je odmah pri dolasku: "Izišavši iz glavne stanice na trg, ne mogah ga poznati: na vrtovima i poljima gdje je samom rastao pasulj, kupus, krumpir i kukuruz, gdje se igrasmo šintera, špekula - o silnim luknjicama da ne besjedim! - izrasle palače elegantne kao u Nizzi i Že-



Menci C. Crnčić: Splavnica, 1915., kolorirani bakropis, MGZ 3355



Menci C. Crnčić: Potok, današnja Tkalčićeva ulica s mesnicama, kolorirani bakropis, MGZ 2504

nevi. (...) Već na Jelačićevom trgu bijah razočaran. Sve tude gospodstvo, dok je Hrvat tek vojnik, svećenik, činovnik ili seljak: sluga Božji ili ljudski - sluga, sluga! Zato i čujem sa svih strana pozdrav: - Sluga! Servus!" Posebice je upečatljiv Matošev ironičan odnos prema Bolléovoj katedrali. ►

Flaker nadalje izdvaja *gorčinom podšiveni* vedutni niz pogledom Matoševim iz "najživlje kafane". "Motrište je kavansko, a groteskni *čudan šareni, ozbiljni i smiješni vrtlog* raznorodnih spodoba, nije drugo nego sažeto, ali ipak, kako bi Krleža rekao, "flamansko", karnevaleskno viđenje gomile na trgu koja nije tek štafaža unutar vedute, nego se osamostaljuje i kao da nagovješćuje novi tip hrvatske likovnosti koja će trgove i sajmišta uvesti kao slikarsku motiviku – od Crnčića sve do tridesetih" – ljudi u nošnjama i prodaja na zagrebačkom središnjem trgu ili "Pri Svetom kralju".

Šenoina rekonstrukcija starog Zagreba

Slikanju tih "najzagrebačkijih" veduta pridružio se početkom 20. stoljeća slikar i grafičar Branko Šenoa (1879. – 1939.), zaljubljenik u Zagreb i njegove starine, sin hrvatskog književnika Augusta Šenoe. Oca se nije mogao sjetiti jer je imao samo dvije godine kad je on umro, ali je čitavog života bio prožet duhom velikoga pisca. U povodu izložbe kojom je Kabinet grafike HAZU obilježio stotu obljetnicu slikareva rođenja, Ivo Šimat Banov je napisao: "I kao što su Zagrebulje Augusta Šenoe uz realističke i pedagoške vrijednosti predstavljale i neku vrstu duhovnog zrcala Zagreba, tako i Branko Šenoa daje svojim slikama gradskih ambijenata dojmljivost i sugestivnost koja nadilazi život i trajnost pukih nostalgija i sentimentalizama."

Šenoa je učio slikanje kod Otona Ivekovića, ali glavnu i najveću poduku i ljubav prema grafici na njega je prenio njegov profesor na Akademiji, Menci Clement Crnčić. Upravo zahvaljujući Crnčiću, Šenoina grafička ostvarenja odišu kvalitetom koja je njemu, Tomislavu Krizmanu, Ljubi Babiću i drugima omogućila istaknuto mjesto na likovnoj sceni hrvatske moderne. Šenoa je postao i profesor, a kasnije i upravitelj Akademije i na toj je dužnosti ostao do smrti.

Motivi njegovih brojnih bakropisa i slika najčešće su iz staroga Zagreba, koji u njegovo doba više nije postojao. Zamjerno grafičkom vještinom Šenoa je "rekonstruirao" Zagreb prema starim fotografijama i sjećanju. Taj prvi ciklus *Staroga Zagreba* nastaje između 1914. i 1919., a odlikuje se čvrstim i preciznim crtežom detalja koje bilježi prema fotografijama, kao što je pogled na Harmicu koja je već davno nestala ili na romantični Kaptolski trg u snijegu.

Posebno je uvjerljiv njegov precizni crtež Bakačeve ulice s kaptolskim (Bakačevim) vratima iz 1919., kroz koja je trebalo proći uzdižući se prema Kaptolu. Šenoa ovim bakropisom želi naglasiti slojevito stremljenje prema monumentalnom zvoniku stare katedrale iz 17. stoljeća, očito, prema njegovu mišljenju najvećoj vrijednosti u valorizaciji ovog povijesnog, arhitektonskog i urbanističkog sklopa koji upravo zato kod Šenoe dobiva najmarkantniju točku te tipične starozagrebačke vizure. Taj Šenoin bakropis pokazuje njegov konzervatorski stav prema Bolléovoj obnovi katedrale. Pogled se Šenoi kao mladiću usjekao u pamćenje, iako je već davno izbrisan iz memorije Zagrepčana, a on ga poznaje po litografiji Julijusa Hühna iz 1861., naravno i po brojnim starim fotografijama. Međutim, jedino je na Šenoinu crtežu namjerno stari toranj doveden gotovo u prvi plan, naimе, svi ostali prikazi Bakačeve ulice uhvaćeni su sa nižeg motrišta. Već su 1902. potpuno dovršena oba nova neogotička zvonika katedrale. Šenoa, dakle, svjesno pokazuje staru vrijednost, koju tada ni Szabo a niti Šenoa nisu htjeli zaboraviti.

Sve grafike iz prvog ciklusa *Stari Zagreb* nostalgично potvrđuju Šenoino razmišljanje unutar "Povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji", osnovanog 1910., u kojem je kao konzervator zajedno sa Gjurom Szabom stvarao temelje današnje konzervatorske službe.

Katkada se Šenoa služi i starijim likovnim predloškom, kao što je vjerojatno slučaj kod staroga Griča, gdje bilježi sva-

Branko Šenoa:
Bakačeva ulica s
kaptolskim vratima,
1919., kolorirani
bakropis, MGZ 67



Branko Šenoa: Crkva sv. Marije na Dolcu,
1917., zeleno tonirani bakropis, MGZ 71



Branko Šenoa: Harmica (Jelačićev trg), 1919., bakropis, MGZ 1847

ki objekt na potezu od Dverca do Popova tornja, dakle, jugoistočni pogled na Gornji grad, koji je bio prisutan u Valvasorovom vidiku s kraja 17. stoljeća. No, Šenoa svome crtežu pridodaje odmah uz Popov toranj i staru zagrebačku katedralu te zvonik crkve sv. Marije, koji naravno se te vizure nisu dostupni, ali on želi prezentirati jednu novu priču o dvojnome gradu, biskupskom Kaptolu i građanskom Gradecu. Branko Šenoa idealizira Zagreb, njegove slike odišu romantičnim realizmom s kraja 19. stoljeća. On najčešće slika Zagreb kakav nosi u srcu, prema opisima iz vremena ili prema fotografijama.

Tridesetih godina 20. stoljeća Šenoa slika pejzaže prema narudžbi Grada Zagreba, pa se i danas većina ulja na platnu iz ciklusa *Stari Zagreb* nalazi u reprezentativnim gradskim prostorima (palači Dverce, Predsjedničkim dvorima, Starogradskoj vijećnici, Državnom arhivu). Na tim platnima i grafikama Šenoa prikazuje idealne poglede na Zagreb, Gradec i posebno Kaptol, na nadbiskupski ljetnikovac, unutrašnjost stare katedrale, staro kazalište na Markovu trgu, na Zeleni brijeg i druge vidike.

Vjera Bojničić donosi duh secesije

U podsjećanje na stare grafičare koji su željeli ostaviti za budućnost možda "najzagrebačkije" vedute s upečatljivim arhitektonskim ansablama spada svakako i zagrebačka slikarica i grafičarka Vjera Bojničić, pl. Kninska (Zagreb, 1883. - 1963.). Slikarstvo je studirala od 1902. do 1906. na Kunstschule für Frauen u Beču, a grafičke vještine usavršila u privatnoj školi Tomislava Krizmana u Zagrebu.

Izlagala je i na značajnoj Međunarodnoj grafičkoj izložbi koju je organiziralo Hrvatsko društvo umjetnosti u veljači 1914. u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu, na kojoj je sudjelovalo 160 autora sa 870 djela. Uz predsjednika Društva umjetnosti, dr. Isidora Kršnjavoga, izložbu su organizirali M. C. Crnčić i povjesničar umjetnosti dr. Artur Schneider. To je bio izniman događaj za Zagreb. Primjerice, izlagali su velikani moderne umjetnosti - Vasilij Kandinski, Emil Nolde, Käthe Kolwitz, Franz Marc, Toulouse-Lautrec, ali i 14 hrvatskih autora, među kojima Ljubo Babić, M. C. Crnčić, Vjera Bojničić, M. Kraljević, Gabriel Jurkić, Branko Šenoa... Vjera Bojničić slika Zagreb kakav je doživjela, njezini su motivi s ulica Za-



Vjera Bojničić: Duga ulica, 1911., kolorirani bakropis, MGZ 2396

greba (Duga ulica, Kožarska ili Markov trg) realistični, na njima se već osjeća duh secesije i ne odišu nostalgичno prošloću.

Njezin učitelj Tomislav Krizman (1882. - 1955.) u grafici je dostigao tadašnju europsku razinu. Grafičku naobrazbu započeo je u Zagrebu u školi Čikoša i Crnčića, a potpuno će je svladati kod glasovitoga grafičara Williama Ungera na bečkoj Akademiji. Desetak godina živio je u Beču, okružen tada već sve više prisutnom i naprednom secesijom, čija će iskustva slijediti. U Beču izlaže s Meštrovićem i Račkim. Nakon brojnih putovanja po svijetu, osnovao je 1911. u Zagrebu privatnu školu. Od 1922. djeluje u Zagrebu kao profesor na Likovnoj akademiji.

Proučavao je naše krajolike, prikazivao ih na grafičkim listovima, a 1907. u Beču je izdao mapu bakropisa: skice i dojmovi iz Dalmacije, Bosne, Hrvatskog zagorja i Beča. Osim egzotike, Krizman se u svojim putopisima obilno bavio motivima našega mora, Zagorja i Zagreba, piše Smiljka Domac Ceraj u katalogu retrospektivne izložbe koja je održana u Umjetničkom paviljonu 1995., točno četiri desetljeća nakon smrti ovog velikog grafičara. Zagrebačke je vedute, osim u grafici, bilježio najčešće u akvarelu. Najrašireniji su njegovi bakropisi iz ciklusa *Stari Zagreb* iz 1917., primjerice veduta s početka današnje Tkalčićeve (isti motiv koji je nekoliko godina ranije naslikao i M. C. Crnčić) te veduta današnje Tomićeve ulice s uspinjačom. Te grafike često su krasile zagrebačke građanske domove. U bogatom



Vjera Bojničić: Kožarska ulica, 1917., bakropis, MGZ 4526

i raznolikom opusu Tomislava Krizmana (grafičkom, slikarskom, scenografskom, i dizajnerskom) grafike zauzimaju svakako najistaknutije mjesto.

Krizmanovom intenzivnom djelatnošću na području grafičkih vještina završava ciklus prezentacije *Staroga Zagreba* i zagrebačke grafičke škole, čiji kontinuitet još djelomice nastavljaju Krizmanovi učenici Vjera Bojničić, Dušan Kokotović i Anka Krizmanić. ●



Tomislav Krizman: Bregovita ulica (danas Tomićeva) s uspinjačom, oko 1917., bakropis, MGZ 66